

*Вячеслав Юрійович Васецький,
науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

РОЗВИТОК ПРАВОВИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНИ ЯК НАСЛІДОК ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ

Постановка проблеми. Становлення України, як самостійної держави, ознаменувало одночасно стрибок інтересу до історії розвитку соціально-культурних і державно-правових інститутів в Україні. З часів проголошення у 1991 р. суверенітету у свідомості населення викристалізувалося уявлення про місце і роль України на різних етапах її історичного розвитку, її культури, державності, правових інститутів – практично всіх аспектів життя країни і людей.

Реформування правової системи України, її прагнення досягти європейських стандартів відбувається у часи, коли світ зазнає величезних змін, коли він відходить від попередніх досягнень, але не уявив ще свого сучасного положення і у загальному розумінні не може з певною достовірністю прогнозувати майбутнє становище. У цьому зв'язку С. Максимов зазначає про необхідність враховувати особливості самого права як складного феномену, який відчуває на собі вплив різноманітних чинників – основ чи засад права [1].

Історія українського права дає можливість розкрити не тільки поступальний розвиток права України, а й зрозуміти сучасну суспільну дійсність у правовому вимірі. Як зазначає Ю. Шемшученко, історія розвитку права тісно пов'язана з виникненням і розвитком держави [2, с. 5], тому дослідження поступального розвитку права України необхідно пов'язувати з питаннями появи і становлення держави на різних просторово-часових історичних етапах. Актуальним залишається питання дослідження історії українського права, яка «концентрує український правовий досвід, правову реальність у її ретроспективі... Нині українське право має бути усвідомлюване як елемент національних культурних цінностей» [3, с. 5].

Основним об'єктом дослідження української історико-юридичної науки є державні і правові інститути на українських землях у наступні періоди: Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії, Австро-Угорщини та українських держав ХХ ст. [4, с. 734]. Разом з тим становлення України як самостійної суверенної держави пов'язане з тими важливими історичними подіями, які суттєвим чином вплинули на сьогодення України, її прагнення створити могутню незалежну суверенну державу.

Мета статті. Метою статті є дослідження динаміки поступового історичного розвитку правових інституцій України, роблячи акцент на важливих історичних подіях, які суттєво вплинули на виникнення і становлення державності нашої країни та її зміцнення у майбутньому.

Основні результати дослідження. Україна пройшла довгий шлях історично-правового розвитку, на якому можна позначити найбільш суттєві віхи. Протягом тисячі років країна намагалась створити власну повноцінну державу, і протягом всієї історії її існування не припинялись спроби становлення і розвитку інституту місцевого самоврядування в тій чи іншій формі [5, с. 43]. Місцеве самоврядування – політико-правовий інститут народовладдя, через який здійснюється управління місцевими справами шляхом самоорганізації жителів певної території при сприянні держави. Цією проблемою у зв'язку з її актуальністю займалися такі українські науковці, як І. Усенко, Ю. Кириченко, М. Кобилецький, І. Бойко, А. Бортнікова та ін.

В історичному аспекті розвиток місцевого самоврядування на території України-Русі тісно пов'язаний зі становищем на цих землях, яке склалося після татаро-монгольської навали 1240 р., і фактичною руйнацією Київської Русі. Після цих подій протягом значного часу про Київ практично немає письмових згадок. У взаємовідносинах з Золотою Ордою Руська держава була приречена. Перебування протягом двох століть під кочовою експансією позначилось на правосвідомості та правовій культурі Русі. По-перше, на фоні жорстко централізованої мілітарної організації татаро-монголів

стала очевидною нежиттєздатність удільної форми Руської держави. По-друге, централізаторська ідеологія Орди була спрямована на поступову нейтралізацію національної знаті та її приведення в залежний від завойовників стан.

У XIV–XV століттях руські землі перебували під юрисдикцією інших країн. Цей факт мав вирішальне значення для політико-правового життя тогочасної Русі-України. Історично, перебуваючи на зламі двох цивілізацій, західної та східної Україна була змушена балансувати між ними. Русь була в той час данником Золотої Орди, а Західноєвропейські феодали залежали від католицької церкви. Саме в цьому полягала основна відмінність між Руссю та Європою. На відміну від більшості держав європейського середньовіччя Русь не виробила чіткої системи престолонаслідування. Руське право, хоч і мало основним своїм формальним джерелом Руську правду, але де факто правова система усіх тогочасних слов'янських земель будувалась на основі звичаєвого права, яке тлумачилось довільно і діяло без прив'язки до яких-небудь формальних ознак.

На землях Великого князівства Литовського, а потім і Речі Посполитої на всіх рівнях проводились заходи з державної централізації. Одним з найпріоритетніших завдань була необхідність державних чиновників спиратися на міста у своїй політичній діяльності. Саме тоді, на території тодішньої Речі Посполитої, до складу якої входила сучасна Україна, поширюється Магдебурзьке право, яке надавалося привілеєм польського короля.

У XV ст. відбувається відродження міста Києва та інших міст України на основі міського самоврядування – Магдебурзького права. Із здобуттям Києвом Магдебурзького права православні та уніати отримали більше прав порівняно з тими, що були раніше [6, с. 169]. Відтак, основою київського життя з початку 90-х рр. XV ст. до кінця XVIII ст. стало Магдебурзьке право, яке й визначало статус міста не лише у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій, а й за часів Гетьманщини під безпосередньою владою Російської імперії. Статус Києва, як вільного міста, залишався переважно непорушним, хоч, зрозуміло, і зазнавав певних змін, спричинених пануванням різних володарів [7].

У науковій літературі наголошується, що саме на підставі Магдебурзького права середньовічне міське самоврядування поклало початок становленню місцевого самоврядування в сучасному його розумінні та було його першою історичною формою [8, с. 361]. При цьому слід констатувати, що відродження і розвиток Києва після довгого періоду занепаду пов'язаний з впливом процесів, притаманних європейським державам того часу.

Україна пройшла довгий шлях історично-правового розвитку, на якому можна позначити найбільш суттєві віхи. Як приклад, можна навести важливий правовий документ – проголошення козацькою радою 5 квітня 1710 р. державної Конституції України, яка стала невід'ємним джерелом українського права. Це була перша писана Конституція – Конституція Пилипа Орлика, документ, дослівний переклад якого з латинської має назву «Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького». Цей документ є джерелом права не тільки в українській, а й в європейській історії, і має важливе значення, як з точки зору внутрішнього розвитку України, так і впливу на процеси становлення демократичних європейських країн.

Б. Тищик та І. Бойко зазначають, що конституція козацької республіки Пилипа Орлика була чи не найпершим з документів Європи, який зафіксував права і свободи громадянина, а козацька республіка часів Богдана Хмельницького показала українську державну традицію як взірець толерантності, демократичності та національної самобутності [9, с. 6].

Важливе значення Конституції Пилипа Орлика полягає, на наш погляд, в її спрямованості в майбутнє, на створення демократичних складових існуючої на європейському просторі держави Україна. Історичне значення документа полягає, зокрема, в тому, що в ньому вперше в світі були закріплені ідеї пріоритету демократичних цінностей, вона являла собою «суспільний договір між державою і козацтвом». В юридичному сенсі значення полягає в розв'язанні одного з найбільш важливих питань – обґрунтуванні ролі представницької влади як прообразу майбутнього українського парламенту. Інтелектуальне значення документа полягає в представленні України як європейської нації, яка має державотворчу силу [10, с. 127-128].

Найбільш суттєві події щодо становлення України як суверенної держави відбуваються в її новітній історії. Це стосується двох періодів, коли Україна ставала самостійною, незалежною державою: після Першої світової війни 1914-1918 рр.; та розпаду СРСР наприкінці XX ст. і остаточного створення незалежних держав на руїнах Радянського Союзу. В умовах великих соціально-політичних катаклізмів розпочалася нова доба становлення української державності.

Наприкінці Першої світової війни у національних окраїнах Росії, які впродовж століть перебували у колоніальному рабстві, почала пробуджуватися національна свідомість, почав зростати потяг до незалежності та відновлення власної державності. Насамперед це стосується України, Польщі, Фінляндії, Грузії, Вірменії.

Після повалення самодержавства у лютому 1917 року вже в березні цього року були проведені організаційні заходи по створенню єдиного керівного органу з організації національно-політичного життя України, яким стала Центральна Рада. В квітні 1917 р. Всеукраїнський національний конгрес визнав право створення нового державного ладу в Україні та санкціонував утворення Центральної Ради як найвищого територіального органу влади в Україні. Ці події стали витоком цілого ряду правових документів на шляху до незалежності України, було прийнято чотири Універсали, які поступово в правовому відношенні наближали Україну до незалежної самостійної держави, мали вищу юридичну силу щодо інших правових документів. Універсали Української Центральної Ради – політико-правові документи програмного характеру 1917-1918 рр., що визначали зміни в державно-правовому статусі українських земель колишньої Російської імперії [11, с. 211-212].

У Четвертому Універсалі, прийнятому Центральною Радою у січні 1918 р., наголошується: «Народе України, – пишеться в Універсалі, – твоєю силою, волею, словом стала на землі Українській Вільна Українська Народна Республіка. Справдилася колишня мрія батьків твоїх, борців за вольності і права трудящих!... однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від нікого незалежною, вільною, суверенною державою». Четвертий Універсал Центральної Ради мав історичне значення – він завершив нелегкий, складний процес становлення у ті роки Української державності [9, с. 404].

Вже у квітні 1918 р. Центральна Рада на черговому засіданні прийняла Конституцію Української Народної Республіки (УНР) – Основний закон держави. Конституція складалася з восьми розділів і 85 статей. Основу побудови структури вищих органів держави становила відома теорія розподілу влади – на законодавчу, виконавчу і судову.

Однак УНР не судилося стати остаточно незалежною та суверенною державою. Разом з тим, утворення УНР мало прогресивне історичне значення, це була об'єктивна, загальнонаціональна спроба створити власну, незалежну суверенну державу. У наступні більш ніж 70 років Україна знаходилася у складі СРСР. Поряд з певними економічними здобутками, досягненнями в галузі науки і техніки, в цілому це було нищення української ідентичності як окремої історичної нації.

Важливою віхою на шляху утворення самостійної незалежної української держави стало прийняття Верховною Радою Української РСР напередодні остаточного розпаду Радянського Союзу відомого документа історичного значення – Декларації про державний суверенітет України [12]. В Декларації зазначалося, що Україна є самостійною у вирішенні будь-яких питань державного життя, а державна влада здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. 24 серпня 1991 р. позачергова сесія Верховної Ради України прийняла історичний документ – «Акт проголошення незалежності України» [13]. Український народ прийняв Акт, продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні з урахуванням права на самовизначення. Українська держава здобула можливість розвиватися у відповідності до основних принципів правової демократичної держави. Н. Оніщенко зазначає: «В умовах розвитку демократичної, соціально-правової державності зростає соціальна спрямованість правової системи як засобу формування і реалізації інтересів суб'єктів шляхом закріплення певних цілей, норм, правил поведінки» [14, с. 35].

Творення правової основи України, будівництво власної демократичної держави та її інститутів активно розгорнулося, починаючи з 1991 р., після проголошення її державної незалежності. Цей процес передусім вимагав розробки і прийняття нової Конституції. Жити Україні за попередньо створеними Конституціями («Вивід прав України» Пилипа Орлика, Конституція Центральної Ради) не довелося. П. Орлик писав Конституцію для вже неіснуючої держави, а Конституція Центральної Ради діяла лише день, оскільки була прийнята напередодні гетьманського перевороту. Щодо радянських Конституцій України, – 1919, 1929, 1937 і 1978 рр., то вони відображали стан України у складі СРСР. Основний Закон незалежної України був прийнятий 28 червня 1996 р. З прийняттям Конституції було в основному завершено становлення держави, вибудовано її структуру, закладено її основи.

Висновки. Важливі події в історії України суттєвим чином вплинули на становлення її правових інституцій, становленням України як самостійної суверенної держави. З огляду на довгий шлях

поступового історично-правового розвитку в Україні сформувалося право як ознака її державності і яке є важливою національною цінністю.

На підставі Магдебурзького права середньовічне міське самоврядування поклало початок становленню місцевого самоврядування в сучасному його розумінні та було його першою історичною формою. Перша писана Конституція – Конституція Пилипа Орлика, з'явилася джерелом права не тільки в українській, а й в європейській історії, і має важливе значення, як з точки зору внутрішнього розвитку України, так і впливу на процеси становлення демократичних європейських країн. Найбільш суттєві події щодо становлення України як суверенної держави відбуваються в часи її новітньої історії: після Першої світової війни 1914-1918 рр., коли Україна ставала самостійною, незалежною державою; в результаті розпаду СРСР наприкінці ХХ ст. і остаточного створення незалежних держав на руїнах Радянського Союзу, що ознаменувало початок нової доби становлення української державності.

Список використаних джерел

1. Максимов С. До питання про засади права: спроба систематизації. Право України. 2011. № 8. С. 38- 45.
2. Шемшученко Ю. С. Право. Юридична енциклопедія в 6-т. Т. 5. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. К. : Укр. енцикл, 2003. 736 с.
3. Історія українського права. Посібн. / І. А. Безклубий, І. С. Гриненко, О. О. Шевченко та ін. К. : Грамота, 2010. 336 с.
4. Усенко І. Б. Історія держави і права України. Юридична енциклопедія в 6-т. Т. 2 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. К. : Укр. Енцикл, 1999. 744 с.
5. Литвиненко І. Л. Історичні традиції становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2002. № 1. С. 43-49.
6. Павленко Ю. В. Нарис історії Києва. Київ : Фенікс, 2004. 480 с.
7. Васецький В. Ю. Магдебурзьке право як виток історично-правового розвитку місцевого самоврядування в Україні. Альманах права. Вип. 10. Київ, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2019. С. 111-115.
8. Кириченко Ю. М. Поширення Магдебурзького права та його особливості в містах України. Форум права, 2011. № 4. С. 361–366.
9. Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Історія держави і права України : акад. курс, підручник. К. Ін Юре, 2015. 808 с.
10. Трансформація правової ідеології у контексті сучасних викликів / За заг. ред. Н. М. Оніщенко. Вінниця : ТОВ «Нілвн-ЛТД», 2016. 472 с.
11. Мироненко О. М. Універсали Української Центральної Ради. Юридична енциклопедія в 6-т. Т. 6 / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. енцикл, 2004. 768 с.
12. Декларація про державний суверенітет України. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 31. Ст. 429.
13. Акт проголошення незалежності України. Відомості Верховної Ради. 1991. № 38. Ст. 502.
14. Оніщенко Н. М. Правова система і держава в Україні. К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 132 с.

References

1. Maksymov S. Do pytan'nia pro zasady prava: sprob'a systematyzatsii. Pravo Ukrainy. 2011. № 8. S. 38–45.
2. Shemshuchenko Yu. S. Pravo. Yurydychna entsyklopediia v 6-t. T. 5. / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko ta in. K. : Ukr. entsykl, 2003. 736 s.
3. Istorii'a ukrainskoho prava. Posibn. / I. A. Bezklubyi, I. S. Hrynenko, O. O. Shevchenko ta in. K. Hramota, 2010. 336 s.
4. Usenko I. B. Istorii'a derzhavy i prava Ukrainy. Yurydychna entsyklopediia v 6-t. T. 2 / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko ta in. K. : Ukr. Entsykl, 1999. 744 s.
5. Lytvynenko I. L. Historical traditions of the formation and development of local self-government in Ukraine. Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava. 2002. № 1. S. 43-49.
6. Pavlenko Yu. V. An Essay on the History of Kyiv. Kyiv : Feniks, 2004. 480 s.
7. Vasetsky V. Yu. Mahdeburzke pravo yak vyток istorychno-pravovoho rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. Almanakh prava. Vyp. 10. Kyiv, In-t derzhavy i prava im. V.M.Koretskoho NAN Ukrainy, 2019. S. 111 115.
8. Kyrychenko Yu. M. The spread of the Magdeburg Law and its features in the cities of Ukraine. Forum prava. 2011. № 4. S. 361–366.
9. Tyshchuk B. I., Boiko I. I. Istorii'a derzhavy i prava Ukrainy: akad. kurs, pidruchnyk. K. : In Yure, 2015. 808 s.
10. Transformatsiia pravovoi ideolohii u konteksti suchasnykh vyklykiv / Za zah. red. N. M. Onishchenko. Vinnytsia : TOV «Nilvn-LTD», 2016. 472 s.

11. *Myronenko O. M.* Universaly Ukrainskoi Tsentralnoi Rady. Yurydychna entsyklopediia v 6-t. T. 6 / Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko ta in. – K. : Ukr. entsykl, 2004. 768 s.
12. *Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy.* Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. 1990. № 31. St.429.
13. *Akt proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy.* Vidomosti Verkhovnoi Rady. 1991. № 38. St. 502.
14. *Onishchenko N. M.* Pravova systema i derzhava v Ukraini. K. : Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2002. 132 s.

Васецький В. Ю. Розвиток правових інституцій України як наслідок історичних подій

Становлення України як самостійної суверенної держави пов'язане з важливими історичними подіями, які суттєвим чином вплинули на її сьогодення. Метою є дослідження динаміки поступового історичного розвитку правових інституцій України, роблячи акцент на важливих історичних подіях, які суттєво вплинули на виникнення і становлення державності нашої країни та її зміцнення у майбутньому. Подано історичний аспект поширення Магдебурзького права в містах України, що пов'язане з впливом процесів, притаманних європейським державам того часу. Розглянуто значення Конституції Пилипа Орлика для демократичного розвитку як України, так і європейських країн. Наголошено, що найбільш суттєві події щодо становлення України як суверенної незалежної держави відбуваються в її новітній історії.

Ключові слова: становлення державних і правових інституцій, Магдебурзьке право, Конституція Пилипа Орлика, створення незалежної держави.

Vasetsky V. Y. Development of legal institutions of Ukraine as consequence of historical events

The emergence of Ukraine as an independent sovereign state is connected with important historical events that have significantly influenced its present. The purpose is to study the dynamics of the gradual historical development of the legal institutions of Ukraine, focusing on important historical events that significantly influenced the emergence and development of our country's statehood and its strengthening in the future.

Historically, the development of local self-government in the territory of Ukraine-Russia is closely linked to the situation on these lands, which occurred after the Tatar-Mongol invasion of 1240 and the actual destruction of Kievan Rus. The distribution of Magdeburg law in Ukrainian cities is considered, which is related to the influence of the processes inherent in European states of that time.

The importance of Philip Orlik's Constitution for the democratic development of both Ukraine and European countries is considered. This document is a source of law not only in Ukrainian but also in European history and is important both in terms of Ukraine's internal development and its impact on the processes of becoming democratic European countries. In legal terms, the importance is to solve one of the most important issues - to justify the role of representative power as a prototype of the future Ukrainian parliament.

It is emphasized that the most significant events concerning the establishment of Ukraine as a sovereign independent state occur in its recent history: after the First World War 1914-1918, when Ukraine became an independent state; as a result of the collapse of the USSR in the late twentieth century and the final creation of independent states on the ruins of the Soviet Union, which marked the beginning of a new era of Ukrainian statehood.

The formation in April 1917 of the Central Rada as the highest territorial authority in Ukraine was the source of a number of legal documents on the way to the independence of Ukraine, four Universals were adopted, which gradually brought Ukraine closer to an independent state. Universals of the Ukrainian Central Rada are political and legal documents of programmatic character of 1917-1918, defining changes in the state and legal status of Ukrainian lands of the former Russian Empire. The most important milestone on the path to the formation of an independent Ukrainian state was the adoption by the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR on the eve of the final collapse of the Soviet Union a well-known document of historical significance – the Declaration of State Sovereignty of Ukraine and the adoption of the Act of Declaration of Ukraine on August 24, 1991.

It is concluded that on the long road of gradual historical and legal development in Ukraine law has been formed as a sign of its statehood and which is of great national value.

Keywords: formation of the state and legal institutions, Magdeburg law, Constitution of Phillip Orlik, creation of independent state.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-18